

ZAKAZ REFORMATIONIS IN PEIUS W POLSKIM PROCESIE KARNYM

Marcin Janusz Szewczyk

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

ZAKAZ REFORMATIONIS IN PEIUS W POLSKIM PROCESIE KARNYM

Marcin Janusz Szewczyk

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2015

Stan prawny na 1 lutego 2015 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Ryszard Stefański

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Grażyna Polkowska-Nowak

Opracowanie redakcyjne

Ewa Wiater

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN 978-83-264-8113-0

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Moim rodzicom i żonie

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Wstęp / 17

Rozdział 1

Historia rozwoju instytucji i pojęcia zakazu *reformationis in peius* w zarysie / 23

- 1.1. Prawo rzymskie / 23
- 1.2. Czasy nowożytne / 26
- 1.3. Zakaz *reformationis in peius* w tymczasowo obowiązujących na ziemiach Rzeczypospolitej ustawodawstwach państw zaborczych / 30
- 1.4. Historia rozwoju zakazu *reformationis in peius* w polskim porządku prawnym / 35
- 1.5. Ewolucja regulacji zakazu *reformationis in peius* w kodeksie postępowania karnego z 1997 r. / 49

Rozdział 2

Systemowe i aksjologiczne aspekty obowiązywania zakazu *reformationis in peius* / 60

Rozdział 3

Zakaz *reformationis in peius* jako instytucja postępowania odwoławczego. Cechy polskiego modelu postępowania odwoławczego. Zarys charakterystyki / 75

- 3.1. Uwagi wstępne / 75
- 3.2. Rozwiązania proceduralne w aspekcie obowiązywania modelu rewizyjnego / 77
- 3.3. Zakres dopuszczalności środka odwoławczego / 81

- 3.4. Podmioty uprawnione do wniesienia środka odwoławczego / **83**
- 3.5. Granice zaskarżenia / **86**
- 3.6. Granice środka zaskarżenia a zakres kontroli odwoławczej / **92**
- 3.7. Zakres kontroli sądu odwoławczego po 1 lipca 2015 r. / **100**

Rozdział 4

Domniemania prawne z art. 447 k.p.k. a zakaz *reformationis in peius* / 106

Rozdział 5

Rozszerzenie granic orzekania na niekorzyść oskarżonego w przypadku uchybień uwzględnianych z urzędu / 128

Rozdział 6

Zagadnienie orzekania „na korzyść” i „na niekorzyść” jako wyznaczniki instytucji zakazu *reformationis in peius* / 141

- 6.1. Uwagi ogólne / **141**
- 6.2. Kryteria oceny surowości rozstrzygnięcia / **145**

Rozdział 7

Charakterystyka prawna tzw. pośredniego zakazu *reformationis in peius* / 151

Rozdział 8

Wpływ obowiązywania zakazu *reformationis in peius* na wybrane instytucje z zakresu prawa karnego materialnego i procesowego / 161

- 8.1. Uwagi ogólne / **161**
- 8.2. Zakaz orzekania na niekorzyść oskarżonego w zakresie kary / **161**
- 8.3. Kara łączna a zakaz *reformationis in peius* / **180**
- 8.4. Zaliczenie okresu rzeczywistego pozbawienia wolności oraz innych środków zapobiegawczych na poczet kary w kontekście zakazu pogorszenia sytuacji procesowej oskarżonego / **187**

- 8.5. Zmiana kwalifikacji prawnej czynu w przypadku obowiązywania zakazu z art. 434 § 1 i art. 443 k.p.k. / **190**
- 8.6. Zakaz zmiany na gorsze a modyfikacje w zakresie znamion przestępstwa i opisu czynu / **198**
- 8.7. Zmiany w zakresie ustaleń faktycznych w uzasadnieniu orzeczenia a zakaz *reformationis in peius* / **212**
- 8.8. Zakaz *reformationis in peius* a koszty procesu / **226**
- 8.9. Powództwo adhezyjne a zakaz *reformationis in peius* / **229**
- 8.10. Wpływ bezpośredniego zakazu *reformationis in peius* na właściwość i skład sądu I instancji / **233**
- 8.11. Wnioski / **239**

Rozdział 9

Zakaz *reformationis in peius* w innych postępowaniach / 245

- 9.1. Zakaz *reformationis in peius* w postępowaniu kasacyjnym / **245**
- 9.2. Zakaz *reformationis in peius* w postępowaniu wznowieniowym / **251**
- 9.3. Zakaz *reformationis in peius* w postępowaniu o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie / **255**
- 9.4. Zakaz *reformationis in peius* w postępowaniu wykroczeniowym / **261**
- 9.5. Zakaz *reformationis in peius* w postępowaniu karnoskarbowym / **264**

Rozdział 10

Zakaz *reformationis in peius* w postępowaniu zażaleniowym / 271

- 10.1. Uwagi ogólne / **271**
- 10.2. Zażalenie na postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego a zakaz *reformationis in peius* / **273**
- 10.3. Wznowienie postępowania przygotowawczego a zakaz *reformationis in peius* / **275**
- 10.4. Postanowienie o umorzeniu postępowania prywatnoscargowego a zakaz *reformationis in peius* / **279**
- 10.5. Zakaz *reformationis in peius* w innych postępowaniach zażaleniowych / **281**

Rozdział 11

Ograniczenia obowiązywania zakazu *reformationis in peius* / 285

11.1. Uwagi ogólne / 285

11.2. Wykładnia art. 434 § 3 i 4 k.p.k. w świetle wątpliwości doktryny i orzecznictwa / 286

11.3. Wyłączenie stosowania zakazu *reformationis in peius* względem sprawców niepoczytalnych i o ograniczonej poczytalności / 302

11.4. Wyłączenie zakazu *reformationis in peius* w innych postępowaniach / 311

Rozdział 12

Wnioski / 314

12.1. Wnioski *de lege lata* / 314

12.2. Wnioski *de lege ferenda* / 317

Literatura / 319

Wykaz skrótów

Akty prawne

- C.p.p.** Code de procédure pénale, francuski kodeks postępowania karnego z dnia 2 marca 1959 r., <http://legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154&dateTexte=20150318>
- EKPC** europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)
- k.c.** ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121 z późn. zm.)
- k.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- k.k. z 1969 r.** ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.)
- k.k.s.** ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 186 z późn. zm.)
- k.k.w.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.)

Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
k.p.c.	ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.)
k.p.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)
k.p.k. z 1928 r.	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 33, poz. 313 z późn. zm.)
k.p.k. z 1969 r.	ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 13, poz. 96 z późn. zm.)
k.p.w.	ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 395 z późn. zm.)
k.p.w. z 1971 r.	ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. Nr 12, poz. 116 z późn. zm.)
k.r.o.	ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 788 z późn. zm.)
k.w.	ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 482 z późn. zm.)
k.w.p.k. z 1936 r.	dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (Dz. U. Nr 76, poz. 537 z późn. zm.)
k.w.p.k. z 1945 r.	dekret z dnia 23 czerwca 1945 r. – Kodeks wojskowego postępowania karnego (Dz. U. Nr 36, poz. 216 z późn. zm.)

k.w.p.k. z 1956 r.	Kodeks wojkowego postępowania karnego z dnia 23 maja 1956 r. (tekst jedn.: Dz. U. Nr 22, poz. 103 z późn. zm.)
MPPOiP	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167)
nowelizacja z 1932 r.	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. zmieniające niektóre przepisy postępowania karnego (Dz. U. Nr 73, poz. 662)
nowelizacja z 1949 r.	ustawa z dnia 27 kwietnia 1949 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz. U. Nr 32, poz. 238)
nowelizacja z 1950 r.	ustawa z dnia 20 lipca 1950 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz. U. Nr 38, poz. 348 z późn. zm.)
nowelizacja z 2003 r.	ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. Nr 17, poz. 155 z późn. zm.)
nowelizacja z 2013 r.	ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1247 z późn. zm.)
p.p.s.a.	ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 270 z późn. zm.)
projekt	projekt ustawy z dnia 10 grudnia 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, http://www.bip.ms.gov.pl/pl/projekty-aktow-prawnych/prawo-karne (data dostępu: 10.11.2014 r.)

Protokół nr 7	Protokół nr 7 sporządzony dnia 22 listopada 1984 r. w Strasburgu do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz. U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364)
StPO	Strafprozeßordnung – Kodeks postępowania karnego Republiki Federalnej Niemiec, wersja z dnia 7 kwietnia 1987 r., BGBl. I S. 1074, obl. 1319, ostatnio zmieniona ustawą z dnia 21 stycznia 2015 r., BGBl. I S. 10
u.n.o.	ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1851)
u.p.n.	ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 124 z późn. zm.)
ustawa austriacka	ustawa austriacka o postępowaniu karnem z dnia 23 maja 1873 r. wraz z ustawą wprowadzającą z tej samej daty (Dz. u.p. austr. Nr 119)
ustawa niemiecka	niemiecka ustawa o postępowaniu karnem z dnia 1 lutego 1877 r. (Dz. U. Rzeszy, s. 253) wraz z ustawą wprowadzającą z tej samej daty (Dz. U. Rzeszy, s. 346)
ustawa rosyjska	rosyjska ustawa postępowania karnego z dnia 20 listopada 1864 r. wraz z przepisami przechodniami z 1917 r.

Czasopisma i publikatory

Annales UMCS	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUL FI	Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica
AUW Prawo	Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo
BAS	Biuro Analiz Sejmowych

Biul. MS	Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
CzPKiNP	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
GS	Głos Sądownictwa
GSP	Gdańskie Studia Prawnicze
GSP-Prz. Orz.	Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa
GSW	Gazeta Sądowa Warszawska
KPPubl.	Kwartalnik Prawa Publicznego
KSP	Krakowskie Studia Prawnicze
KZS	Krakowskie Zeszyty Sądowe
M. Praw.	Monitor Prawniczy
NP	Nowe Prawo
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN(K)	Orzecznictwo Sądu Najwyższego (Izba Karna)
OSNCK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNWK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Seria A
PiP	Państwo i Prawo
PPK	Przegląd Prawa Karnego
Prob. PK	Problemy Prawa Karnego
Prob. Praw.	Problemy Praworządności

Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
Prok. i Pr.-wkł.	Prokuratura i Prawo – wkładka
Prz. Sejm.	Przegląd Sejmowy
PS	Przegląd Sądowy
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
St. Iur.	Studia Iuridica
St. Praw.	Studia Prawnicze
St. Pr.-Ek.	Studia Prawno-Ekonomiczne
WPP	Wojskowy Przegląd Prawniczy
WSS	Wrocławskie Studia Sądowe
ZNUJ PP	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze
ZNUŁ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego
ZNUR	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego

Inne

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
SA	sąd apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
TK	Trybunał Konstytucyjny

Wstęp

Niniejsze opracowanie poświęcone jest jednej z najważniejszych instytucji prawnych procesu karnego, za którą należy uważać zakaz *reformationis in peius*. Podstawą rozważań w tym zakresie są poglądy doktryny i orzecznictwo sądowe oraz własne przemyślenia autora, poparte praktyką zawodową.

Instytucja zakazu *reformationis in peius* funkcjonuje w polskim ustawodawstwie poczynając od pierwszej kodyfikacji prawa karnego procesowego, tj. od 1928 r. Długa jej obecność w naszym porządku prawnym nie usunęła wątpliwości i dylematów pojawiających się na tle zakresu obowiązywania zakazu *reformationis in peius* i sposobu jego rozumienia w poszczególnych sytuacjach faktycznych i prawnych. Ponadto źródłem zmieniających się stanowisk była prawna ewolucja zakazu. Jej generalny kierunek wykazuje znamienne prawidłowość rozwoju zorientowanego na rozszerzenie gwarancji i praw oskarżonego, nie licząc incydentalnych i mających wyraźnie polityczną motywację nowelizacji procedury karnej.

Wybór tematu został podyktowany doniosłością prawną i praktyczną problematyki zakazu *reformationis in peius* oraz brakiem szerszego opracowania podejmującego temat tej instytucji w procesie karnym w ostatnim czasie¹. Dodatkową motywację tworzą liczne możliwości badawcze, które daje zagadnienie zakazu orzekania na niekorzyść oskarżonego. Regulacja ta łączy bowiem aspekty teorii prawa karnego o najwyższym poziomie abstrakcji prawnej z kwestiami o nadzwyczaj ważnym i konkretnym znaczeniu praktycznym. Oba wskazane wątki zostały podjęte w niniejszej pracy, niemniej jej zasadniczym zadaniem było zwrócenie uwagi na aspekty obowiązywania zakazu *reformationis*

¹ Ostatnią pozycją monograficzną jest książka autorstwa K. Marszała, *Zakaz reformationis in peius w nowym ustawodawstwie karnym procesowym*, Warszawa 1970.

in peius w konkretnych sytuacjach i stanach prawnych. Pokazują one dynamizm tego środka i ukazują jego rzeczywiste znaczenie praktyczne.

Nazwa *reformatio in peius* została zaczerpnięta z języka łacińskiego i oznacza zmianę lub przekształcenie na gorsze². W doktrynie procesu karnego wypracowano podział omawianej regulacji na zakaz „bezpośredni” i „pośredni”. Adresatem pierwszego z nich jest sąd odwoławczy, a drugi wiąże sąd, który rozpoznaje sprawę po raz kolejny. Bezpośredni zakaz pogarszania sytuacji oskarżonego polega na tym, że sąd odwoławczy może orzec na niekorzyść oskarżonego tylko wtedy, gdy wniesiono na jego niekorzyść środek odwoławczy, i tylko w granicach zaskarżenia. Zakaz pośredni oznacza, że sąd, który rozpoznaje sprawę po jej uchyleniu, na skutek środka odwoławczego wniesionego na korzyść oskarżonego, nie może wydać orzeczenia surowszego względem tego, które zapadło uprzednio³.

Zakaz *reformationis in peius* był w przeszłości przedmiotem prac K. Marszał⁴ oraz innych autorów⁵. Rozważania zawarte w monografiach z końca lat 60. i początku 70. ubiegłego wieku w znacznej części pozostają aktualne, niemniej zmiany regulacji dotyczącej omawianej instytucji, jak również nowy bogaty dorobek piśmienniczy i orzeczniczy uzasadniają ponowne, szersze zajęcie się przedmiotowym zagadnieniem. Nie sposób pominąć także tej okoliczności, że zakaz *reformationis in*

² Czasownik *reformato* tłumaczy się jako „przekształcić, przemienić”, natomiast słowo *peius* jest wyższym stopniem przymiotnika *malus*, który oznacza „zły, niepomyślny, szkodliwy, srogi, niepoprawny”, zob. np. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001, s. 602.

³ Zakaz pośredni od zakazu bezpośredniego różni także i to, że zakaz bezpośredni należy odnosić do bezpośredniej, nieopprzedzonej jakimkolwiek orzeczeniem analizującym zasadność kwestionowanego rozstrzygnięcia kontroli orzeczenia przez organ odwoławczy. Z kolei „pośredniość” wiązać należy z faktem, że punktem odniesienia dla rozstrzygnięć wydawanych w ramach orzeczenia kończącego dany etap postępowania ponownego jest orzeczenie poddane już kontroli instancyjnej, zob. P. Łuczyński, *Zakaz reformationis in peius w postępowaniu ponownym – wybrane zagadnienia na tle funkcji procesowej w postaci funkcji obrony karnej* (w:) *Z problematyki funkcji procesu karnego*, red. T. Grzegorzczak, J. Izdorczyk, R. Olszewski, Warszawa 2013, s. 419.

⁴ Zob. K. Marszał, *Zakaz reformationis in peius w polskim procesie karnym*, Poznań 1968; tenże, *Zakaz reformationis in peius w nowym...*

⁵ Por. np. Z. Doda, *Zakres zakazu reformationis in peius według obowiązującego kodeksu postępowania karnego*, ZNUJ PP 1967, nr 31; tenże, *Kontrowersje wokół instytucji zakazu reformationis in peius*, NP 1971, nr 6; tenże, *Zakaz reformationis in peius – realna gwarancja czy iluzja?*, Palestra 1974, nr 4; A. Kaftal, *O niektórych zagadnieniach zakazu reformationis in peius w praktyce SN oraz wojewódzkich sądów rewizyjnych*, NP 1962, nr 9; tenże, *W sprawie obowiązywania zakazu reformationis in peius*, Palestra 1980, nr 6.

peius jest instytucją tak doniosłą prawnie, że jej funkcjonowanie prowadzi do korekty szeregu podstawowych zasad procesu karnego. Z tego względu precyzyjne ustalenie zakresu działania tej regulacji ma poważne znaczenie dla praktyki wymiaru sprawiedliwości.

Zakaz *reformationis in peius* zapewnia nieskrępowaną możliwość zaskarżania orzeczeń. Jest ściśle powiązany z zasadą instancyjności postępowania, która stanowi rozwinięcie konstytucyjnego prawa do sądu gwarantowanego przez art. 45 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.), a ponadto – jak słusznie wskazał Trybunał Konstytucyjny – realizuje również zasadę sprawiedliwości proceduralnej⁶.

Gwarancyjny charakter zakazu polega na zabezpieczeniu swobody zaskarżania orzeczeń przez oskarżonego przez zapewnienie mu warunków do powzięcia nieskrępowanej decyzji woli co do poddania orzeczenia kontroli instancyjnej. Zakaz *reformationis in peius* jest jednym z niezwykle istotnych elementów prawa oskarżonego do obrony.

Uregulowania zawarte w art. 434 § 3 i art. 443 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.) były w przeszłości przedmiotem zainteresowania Trybunału Konstytucyjnego, który badał je w kontekście zasady rzetelnego procesu⁷. Ten aspekt obowiązywania zakazu *reformationis in peius* został również podjęty w niniejszej pracy.

Problematyka zakazu *reformationis in peius* nie jest unormowana wprost w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności i innych podobnych aktach międzynarodowych. Niewątpliwie jednak omawiana instytucja ma ścisły związek z prawem do wniesienia odwołania w sprawach karnych, które dodano do kanonu praw człowieka gwarantowanych przez Radę Europy na mocy Protokołu nr 7 sporządzonego dnia 22 listopada 1984 r. w Strasburgu do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz. U. z 2003 r. Nr 42, poz. 364), ratyfikowanego przez Polskę dnia 4 grudnia 2002 r. ze skutkiem od 1 marca 2003 r.⁸

Jak wcześniej zaznaczono, niniejsze opracowanie ma na celu wielopłaszczyznową analizę funkcjonowania instytucji zakazu *reformationis*

⁶ Zob. wyrok TK z dnia 12 czerwca 2002 r., P 13/01, OTK-A 2002, nr 4, poz. 42.

⁷ Zob. wyrok TK z dnia 28 kwietnia 2009 r., P 22/07, OTK-A 2009, nr 4, poz. 55.

⁸ Zob. oświadczenie rządowe z dnia 31 stycznia 2003 r. w sprawie mocy obowiązującej Protokołu nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonego dnia 22 listopada 1984 r. w Strasburgu (Dz. U. z 2003 r. Nr 42, poz. 365).

in peius w polskim postępowaniu karnym, z naciskiem na aspekty praktycznego funkcjonowania tej instytucji. Głównym punktem odniesienia w zakresie treści systemowych i aksjologicznych jest orzecznictwo, w tym Trybunału Konstytucyjnego, oraz poglądy wyrażane w doktrynie procesu karnego.

Podstawową metodą badawczą jest analiza przepisów polskiego prawa, jak również orzecznictwa sądów powszechnych, Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego.

Zasadnicza teza monografii zakłada, że polskie prawo karne procesowe respektuje wysoki standard gwarancyjny związany z instytucją zakazu *reformationis in peius* na tle innych porównywanych systemów prawnych. Takie ujęcie zakazu powoduje jednak perturbacje związane ze stosowaniem tej regulacji. Zakaz *reformationis in peius* został ukształtowany jako instytucja o charakterze bezwzględny. Oznacza to, że działa on niezależnie (niekiedy wbrew) wszystkim innym zasadom prawa karnego. W związku z tym w praktyce często dochodzi do kolizji z regułą trafnej represji oraz prawdy materialnej.

Praca składa się z jedenastu rozdziałów. Pierwszy poświęcony jest rozwojowi instytucji w prawie rzymskim oraz w czasach nowożytnych. Opisuje również ewolucję zakazu *reformationis in peius* w polskim porządku prawnym. Dalsze rozdziały dotyczą zagadnień aksjologicznych oraz umiejscowienia omawianej instytucji w systemie prawa. Rozdział czwarty zawiera opis relacji między przepisami art. 447 k.p.k. a normą z art. 434 § 1 k.p.k. Kolejna część opracowania odnosi się do zagadnienia związanego z rozszerzeniem granic orzekania na niekorzyść oskarżonego w przypadku uchybień uwzględnianych z urzędu. W rozdziałach 6 i 7 zawarto charakterystykę bezpośredniego i pośredniego zakazu orzekania na niekorzyść oskarżonego. Z kolei problematyka wpływu zakazu *reformationis in peius* na wybrane instytucje prawa karnego i procesowego omówiona została w rozdziale 8. W kolejnej części pracy zaprezentowano sposób funkcjonowania zakazu w poszczególnych postępowaniach, m.in.: kasacyjnym, wznowieniowym, wykroczeniowym, karnoskarbowym oraz zażaleniowym. Przedostatni rozdział poświęcony jest tym postępowaniom, w których regulacje z art. 434 i 443 k.p.k. nie obowiązują. Konkluzję pracy stanowią wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*.

Ze względu na to, że standard krajowej regulacji w zakresie zakazu *reformationis in peius* w postępowaniu karnym jest generalnie wyższy niż w innych państwach europejskich, wątki prawnoporównawcze zo-

stały ograniczone do przedstawienia funkcjonowania omawianej instytucji w ustawodawstwach, na których w przeszłości wzorowano polskie unormowania, tj. w prawie francuskim oraz niemieckim.

Niniejsza książka jest uaktualnioną wersją rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Przy tej okazji chciałbym podziękować Promotorowi – Pani prof. dr hab. Marii Rogackiej-Rzewnickiej – za pomoc i zaangażowanie przy powstaniu dysertacji. Odrębne podziękowania chciałbym złożyć Recenzentom rozprawy – prof. dr. hab. Ryszardowi Stefańskiemu oraz prof. dr. hab. Piotrowi Kruszyńskiemu – za wartościowe wskazówki i uwagi, które znacząco pomogły w nadaniu monografii ostatecznej formy.

Rozdział 1

Historia rozwoju instytucji i pojęcia zakazu *reformationis in peius* w zarysie

1.1. Prawo rzymskie

„Zakaz zmiany na gorsze” jest instytucją, której rozwój należy wiązać z ukształtowaniem modelu postępowania wieloinstancyjnego. Pochodzenie instytucji oraz pojęcia *reformatio in peius* niektórzy łączą z procesem rzymskim, choć w literaturze przedmiotu jest to kwestia sporna⁹. Konstatację taką badacze wywodzą z sentencji sformułowanej przez Ulpiana¹⁰ zawartej w Digestach: „Appelandi usus quam sit frequens quamque necessarius nemo est qui nesciat, quippe quum iniquitatem judicantium, vel imperitiam recorigat: licet nonnunquam bene latas sententias **in peius reformat** neque enim utique melius pronuntiat qui novissimas sententias laturus est”¹¹.

Cytowana wypowiedź nie daje dostatecznych podstaw do przyjęcia, że jej autor, posługując się zwrotem *in peius reformat*, używał go w znaczeniu zakazu pogorszenia sytuacji strony apelującej. Z treści sentencji można wywieść jedynie, że wskazywał on na takie przypadki, w których sądy odwoławcze zmieniały prawidłowe wyroki sądów niższej instancji, stosując niewłaściwie prawo. Można zatem przyjąć, że użyte

⁹ Por. analizę R. Lauckner, *Zur Geschichte und Dogmatik der reformatio in peius*, Breslau 1913, s. 29 i n.

¹⁰ Podobnego zwrotu używał również Owidiusz, zob. W. Egger, *Die reformatio in peius im Zivilprozess*, Zürich 1985, s. 8.

¹¹ „Każdy wie, jak częsty i potrzebny jest zwyczaj apelowania: apelacja bowiem poprawia niesprawiedliwość lub nieświadomość sędziów. Jednakże zdarzyć się może, że dobre wyroki w apelacji bywają zmieniane na gorsze. Może się zdarzyć, że sąd najwyższej instancji wyda zły wyrok i zmieni na gorszy wyrok najlepszy” – J. Szymanowski, *Wykład kodexu postępowania cywilnego*, t. 2, Warszawa 1866, s. 159.

określenie nie miało nic wspólnego z zakazem orzekania na niekorzyść strony skarżącej.

W procesie rzymskim, w czasach przed kodyfikacją justyniańską, sąd odwoławczy rozpoznawał tylko te rozstrzygnięcia wyroku, które zostały zaskarżone i których zmiany strona wyraźnie żądała¹². W pozostałym zakresie orzeczenie stawało się prawomocne i ta część wyroku nie mogła ulec modyfikacji. Niemniej nie było to rezultatem działania zakazu *reformationis in peius* (gdyż taki formalnie nie obowiązywał), tylko wynikało z kształtu postępowania apelacyjnego, w którym sąd był ściśle związany granicami środka odwoławczego¹³.

W czasach kodyfikacji justyniańskiej istotnych wiadomości dotyczących apelacji i możliwości zmian wyroku dostarcza konstytucja cesarska z dnia 27 marca 530 r., *Lex Ampliorem*¹⁴. Wspomniany akt prawny zawiera informacje na temat zmiany dotychczasowej praktyki, wedle której „tylko ten zasługiwał na poprawę, kto wystąpił z apelacją”. Justynian stwierdza w nim, że „nie widząc powodów, dla których druga strona, która nie wniosła apelacji, zmuszona jest podlegać takiemu wyrokowi, ustanawiamy, że jeśli apelujący stawiał się w sądzie i przedstawił swoje żądania, to jego przeciwnik także musi przedstawić swoje racje i wszelkie dowody mu znane oraz korzystać z pomocy sądu. Jeżeli zaś będzie nieobecny to sędzia ma obowiązek dopełnić jego praw”¹⁵.

Jak wynika z cytowanego aktu prawnego, w przypadku wniesienia apelacji strona przeciwna mogła się do niej przyłączyć, natomiast w razie jej nieobecności to sędzia był zobligowany do wzięcia pod uwagę jej interesów. Konstrukcja środka odwoławczego przyjęta przez *Lex Ampliorem* umożliwiała zatem zmianę wyroku na niekorzyść skarżącego nie tylko przy braku apelacji strony przeciwnej, lecz także w sytuacji, gdy strona ta nie była obecna na rozprawie¹⁶. Przedmiotowa

¹² F.C. Arnold, *Über die reformatio in peius*, Archiv für die civilistische Praxis 1848, s. 73, cyt. za G. Smyk, *Zarys historycznego rozwoju zakazu reformationis in peius w procesie cywilnym w czasach nowożytnych do końca XIX wieku*, Annales UMCS Sectio G Ius 1991, t. XXXVIII, s. 202.

¹³ K. Marszał, *Zakaz reformationis in peius w nowym...*, s. 24; G. Smyk, *Zarys...*, s. 202.

¹⁴ Nazwa pochodzi od pierwszych słów tekstu konstytucji.

¹⁵ Cyt. za G. Smyk, *Zarys...*, s. 202.

¹⁶ H.P. Ricci, *Reformatio in peius und Anschliessung an das Rechtsmittel im Zivilprozess – unter vergleichsweiser Heranziehung des Strafprozesses und des Steuerjustizverfahrens*, Winterthur 1955, s. 22 i n.

regulacja dawała prymat zasadzie prawdy materialnej, dopuszczając możliwość zmiany wyroku na niekorzyść dla apelującego (*reformatio in peius*).

Lex Ampliorem nie jest jedynym źródłem dostarczającym dowodu, że prawo rzymskie dopuszczało orzekanie na niekorzyść strony odwołującej się. K. Marszał wskazuje na dzieło Ammianusa Marcelinnusa pt. *Rerum gestarum*, z którego wynika, że na skutek wniesienia apelacji przez oskarżonego sąd mógł wymierzyć mu karę surowszą¹⁷. Niemniej, jak trafnie zauważa wspomniany autor, przedmiotowa praca pochodzi z okresu wcześniejszego niż *Lex Ampliorem*, co może świadczyć o tym, że orzekanie na niekorzyść apelującego było dopuszczalne już w drugiej połowie IV wieku.

Rozdźwięk między regulacjami K. Marszał tłumaczy tym, że prawo rzymskie przewidywało podział czynów karalnych na *crimina publica* i *delicta privata*. Najprawdopodobniej więc *Lex Ampliorem* dotyczyła postępowania cywilnego, które obejmowało zakresem swojego działania również drugą z wymienionych kategorii czynów. Istniała zatem różnica co do uprawnień sądu apelacyjnego w orzekaniu na niekorzyść wnoszącego odwołanie w zależności od rodzaju postępowania¹⁸. Taki dysonans, zdaniem K. Marszała, występował, pomimo że badacze przedmiotu przyjmują, że apelacje karna i cywilna były unormowane zbieżnie¹⁹.

Wskazane w odległej przeszłości ślady zakazu *reformationis in peius* nie stanowią w żadnym razie historycznego źródła tej instytucji. Jest ono raczej związane z wykształceniem się procesu w nowożytnej formule prawnej, co przypada na przełom XVIII i XIX wieku. Warunkiem wypracowania przez prawo omawianej instytucji była głębsza świadomość celu, któremu takie rozwiązanie miałoby służyć. To zaś wymagało uświadomienia wyższych potrzeb procesu karnego, co następuje

¹⁷ K. Marszał, *Zakaz reformationis in peius w nowym...*, s. 29–30.

¹⁸ K. Marszał wskazuje, że ze względu na skromny materiał badawczy jest to jedynie trudna do weryfikacji hipoteza. Autor podnosi również, że dysonans co do kompetencji sądów apelacyjnych w postępowaniu karnym i cywilnym mógł występować, pomimo że w literaturze przedmiotu wskazuje się, że apelacje karna i cywilna były unormowane zbieżnie (zob. K. Marszał, *Zakaz reformationis in peius w nowym...*, s. 30 i podana tam literatura).

¹⁹ Tak np. T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, cyt. za K. Marszał, *Zakaz reformationis in peius w nowym...*, s. 30.

w rozwiniętej postaci dopiero wraz z wykształceniem się tzw. formy mieszanej²⁰.

1.2. Czasy nowożytne

Bliższa data uformowania instytucji zakazu *reformationis in peius* jest trudna do uchwycenia. Ustalenie cezury czasowej, w której omawiana regulacja została wprowadzona do porządku prawnego, wymaga, choćby w zarysie, analizy kształtu apelacji, jak również postępowania odwoławczego w państwach nowożytnej Europy.

We Francji w połowie XVIII wieku zaczął się kształtować system badania sprawy przez różne sądy, w konsekwencji prowadzący do rozwoju postępowania instancyjnego. Inspiracji do wprowadzenia uregulowania zakazującego orzekania na niekorzyść oskarżonego, który wniósł apelację, niewątpliwie należy poszukiwać w hasłach głoszonych przez rewolucjonistów francuskich, a dotyczących – ogólnie rzecz biorąc – złagodzenia norm prawa karnego i unowocześnienia form postępowania. Zgodnie z nimi w latach 1789–1795 zmieniono kształt francuskiego procesu karnego. Nie wprowadzono jednak wprost regulacji zakazującej orzekanie na niekorzyść oskarżonego wnoszącego środek odwoławczy. Takiego zapisu nie zawierał również Code d'instruction criminelle z 1808 r.

W piśmiennictwie wskazuje się, że zasadnicze znaczenie dla wykształcenia się instytucji zakazu *reformationis in peius* miała wykładnia prawa dokonana przez francuską Radę Stanu²¹ w dniu 12 listopada

²⁰ W rozwoju procesu karnego wyróżnia się trzy formy: skargową, inkwizycyjną i mieszaną. Forma mieszana jest połączeniem elementów dwóch pierwszych form.

²¹ Rada Stanu jako organ centralny wykształciła się w czasach monarchii absolutnej. Pierwotnie funkcjonowała w ramach tzw. Rady Królewskiej. Ponieważ Rada ta zajmowała się wieloma sprawami, została podzielona na cztery sekcje: Radę Stanu, Radę Depesz, Radę Finansów i Radę Prywatną. Najważniejszą spośród wymienionych była Rada Stanu. Zajmowała się ona polityką zagraniczną oraz sprawami wewnętrznymi państwa i obradowała pod królewskim przewodnictwem. W czasach napoleońskich po ogłoszeniu konstytucji z 1799 r. Rada uzyskała uprawnienia do tworzenia prawa i opracowywania projektów ustaw. Aktualnie Rada Stanu jest organem opiniującym wszystkie projekty ustaw i dekretów autorstwa rządowego. Orzeczenia Rady Stanu w tym zakresie, wraz z uzasadnieniami, są publikowane i odgrywają olbrzymią rolę w praktyce ustrojowej. Organ ten pełni funkcję kontrolną wobec działań administracji i jest najwyższym organem sądownictwa administracyjnego.

1806 r.²² Opinia dotyczyła możliwości orzekania przez sąd odwoławczy poza zakresem zaskarżenia w sytuacji, gdy apelującym w procesie cywilnym była wyłącznie jedna ze stron. Rada Stanu stwierdziła, że sąd odwoławczy może zmienić wyrok tylko w granicach apelacji, gdyż w pozostałej części orzeczenie jest prawomocne, a sąd apelacyjny nie jest władny wyjść poza granice żądań apelującego.

Zaznaczyć należy, że dokonana wykładnia nie dotyczyła sytuacji, w której stroną apelującą był oskarżony. Dlatego też wielu autorów kwestionuje to, że z przytoczonej opinii Rady Stanu można wywieść zakaz orzekania przez sąd odwoławczy na niekorzyść tego podmiotu²³.

Stanowisko Rady Stanu bez wątpienia można jednak uznać za impuls do powstania omawianej instytucji w prawie francuskim. Zaznaczyć należy, że uzasadnienia dla zakazu *reformationis in peius* wywodzono w późniejszych latach właśnie z zasady częściowej prawomocności wyroku, która we Francji była przestrzegana wyjątkowo restrykcyjnie²⁴.

Omawiana instytucja w prawie francuskim w znacznej mierze została ukształtowana przez praktykę, która szeroko ujmowała zakaz orzekania na niekorzyść, zarówno w zakresie kary, jak i rozstrzygnięć cywilnych. Zakaz obowiązywał w postępowaniu apelacyjnym i kasacyjnym. Praktyka została usankcjonowana dopiero w kodeksie postępowania karnego z lat 1957–1958, w którym zakaz *reformationis in peius* otrzymał postać zapisu ustawowego.

W literaturze niemieckiej przyjmuje się, że instytucja zakazu *reformationis in peius* wykształciła się w związku z procedurą unormowaną w Constitutio Criminalis Carolina z 1532 r., a określaną jako *Aktenversendung* (przekazanie akt)²⁵. Consitutio Criminalis Carolina przewidywała, że w sytuacji, gdy sędzia miał wątpliwości co do tego, jaki wyrok powinien zapaść, mógł zwrócić się do uniwersyteckiego wydziału prawa o wydanie orzeczenia. Regułą stało się, że w poważniejszych sprawach sędzia po zakończeniu śledztwa przysyłał akta do wydziału prawa. Jeżeli wydane orzeczenie nie zadowalało go, mógł powtórzyć procedurę i

²² Zob. F. Ehrhard, *L'interdiction de la reformatio in peius*, Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé 1939, nr 1, s. 470; H. Gerber, *Das Verbot der reformatio in peius im Reichsstraßprozess*, Breslau 1913, cyt. za K. Marszał, *Zakaz reformationis in peius w nowym...*, s. 32.

²³ Zob. R. Lauckner, *Zur Geschichte...*, s. 50–51; F. Ehrhard, *L'interdiction...*, s. 33.

²⁴ Sąd odwoławczy w przypadku apelacji na korzyść oskarżonego mógł orzekać wyłącznie zgodnie z kierunkiem środka odwoławczego.

²⁵ Zob. R. Lauckner, *Zur Geschichte...*, s. 35.

wysłać akta sprawy do innego wydziału, usuwając jednocześnie uprzednie orzeczenie z akt sprawy.

Z biegiem czasu, wskutek krytycznych uwag przedstawicieli doktryny niemieckiej, zaniechano praktyki polegającej na usuwaniu z akt sprawy orzeczenia wydziału prawa i przesyłania go do innej jednostki. Co za tym idzie, sędzia został związany pierwszym orzeczeniem wydanym przez wydział prawa, które musiał ogłosić. Stanowiło to podwalinę do wykształcenia instytucji prawomocności, na tle której doszło do uformowania zakazu *reformationis in peius*.

Jedynym środkiem odwoławczym, jaki przysługiwał oskarżonemu w procesie niemieckim, było tzw. prawo ostatecznej obrony. Na skutek jego wniesienia sędzia uzyskiwał możliwość zmiany orzeczenia, również na niekorzyść skarżącego. Wniesienie tego środka odwoławczego powodowało, że sędzia mógł zmienić zaskarżone orzeczenie jedynie w tej części, w której nie było ono prawomocne.

Początkowo przyjmowano, że tylko wyroki uniewinniające stawały się natychmiast prawomocne i nie mogły być zmienione. Pojęcie prawomocności uległo z upływem lat ewolucji i objęło swym zakresem również wyroki skazujące. W prawie niemieckim początkowo wykształciła się teoria, zgodnie z którą wyroki skazujące były uznawane za niekorzystne dla oskarżonego tylko w zakresie skazania. Natomiast orzeczenie w tej części, w której oskarżonemu nie wymierzono maksymalnej kary przewidzianej w ustawie, uznawano za korzystne. Z upływem czasu na tym tle powstała praktyka, zgodnie z którą orzeczenie nie mogło zostać zmienione na skutek środka odwoławczego wniesionego przez oskarżonego w części, w której było dla niego korzystne. W takim przypadku sąd nie mógł zatem zreformować wyroku przez wymierzenie surowszej kary, gdyż takie rozstrzygnięcie naruszałoby tę część orzeczenia, która nie mogła być zmieniona, ponieważ stała się prawomocna.

Wiek XVIII przyniósł dalszy rozwój instytucji prawomocności, a za nią zakazu *reformationis in peius*. Uznano, że orzeczenie uniewinniające może zostać zmienione w przypadku jego zaskarżenia w określonym terminie. Wprowadzono również zasadę *ne bis in idem procedatur* dotyczącą wyroków skazujących. W pierwszej połowie XIX wieku w Niemczech można zauważyć ścieranie się koncepcji wspierających instytucję zakazu *reformationis in peius* oraz tych poglądów, które uznawały, że jest ona zbędna. Znalazło to odbicie również w ustawodawstwach poszczególnych państw niemieckich.

W wymienionym okresie następuje generalny wzrost uprawnień procesowych oskarżonego. Zmiany procedury karnej na początku XIX wieku w Prusach i Austrii wprowadzały korekty do dotychczasowego modelu postępowania²⁶.

W tym też okresie za sprawą przedstawicieli piśmiennictwa wykształciło się pojęcie zakazu *reformationis in peius* w aktualnym rozumieniu tego terminu²⁷. Jako pierwsze do swojego porządku prawnego zakaz orzekania na niekorzyść oskarżonego, który wniósł środek odwoławczy, wprowadziły te z państw niemieckich, które pozostawały pod wpływem poglądów wyrażanych przez rewolucjonistów francuskich.

W ustawie postępowania karnego Rzeszy Niemieckiej z 1877 r. unormowano omawianą instytucję w sposób szeroki. Zakaz orzekania na niekorzyść obowiązywał zarówno w postępowaniu apelacyjnym, rewizyjnym, jak i wznowieniowym. Ta regulacja funkcjonowała do roku 1935, kiedy to zdecydowano o uchyleniu zakazu *reformationis in peius*. Ideolodzy systemu faszystowskiego uzasadniali takie posunięcie za pomocą argumentu, że instytucja zakazu uniemożliwia realizację zasady „rzeczywistej sprawiedliwości”²⁸. Zakaz *reformationis in peius* został przywrócony na terenie państw niemieckich w krótkim czasie po ustaniu działań wojennych.

Warto jeszcze kilka zdań poświęcić prawu austriackiemu, które jako pierwsze wprowadziło do porządku prawnego zakaz *reformationis in peius* w postaci zapisu ustawowego. Akt prawny określany jako Constitutio Criminalis Theresiana z 1768 r. przyjmował zasadę, że wyrok karny kończący postępowanie mógł być zaskarżony środkiem odwoławczym, tzw. rekusem, co skutkowało przekazaniem akt wraz z treścią skargi sądowi wyższemu. Co prawda, kwestia orzekania na niekorzyść odwołującego się nie została w ustawie rozstrzygnięta, niemniej w literaturze wskazywano, że zakaz nie obowiązywał, a co za tym idzie – sąd odwoławczy mógł na skutek wniesienia rekursu wymierzyć oskarżonemu karę surowszą²⁹.

²⁶ P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Białystok 2006, s. 19–20.

²⁷ Przyjmuje się, że jako pierwszy użył tego pojęcia w dziele z 1802 r. niemiecki autor N.T. von Gönner, tak R. Lauckner, *Zur Geschichte...*, s. 5.

²⁸ H. Henkel, *Das deutsche Strafverfahren*, Hamburg 1943, s. 422, cyt. za K. Marszał, *Zakaz reformationis in peius w nowym...*, s. 41.

²⁹ J. Glaser, *Handbuch des Strafprozesses*, Bd. 2, Leipzig 1885, s. 119–120.

Kolejny akt prawny – Allgemeine Criminalgerichtsordnung z 1788 r. – zmienił tę praktykę, przewidując *expressis verbis*, że skutkiem wniesienia rekursu nie może być zaostrożenie kary. Tożsamą regulację zawierały również późniejsze kodyfikacje, w tym kodeks karny dla Galicji Zachodniej z 1796 r.³⁰

Podsumowując, należy stwierdzić, że nie sposób precyzyjnie określić daty wyrażenia w prawie *reformationis in peius* w znaczeniu, jakie nadaje się temu pojęciu obecnie. Można jednak bez większego błędu uznać, że kształtowało się ono w XVIII i XIX wieku, choć trudno jednoznacznie wskazać jego twórcę. Bez wątpienia dużą rolę w kształtowaniu zarówno samego pojęcia, jak i instytucji określanej mianem zakazu *reformationis in peius* miała Wielka Rewolucja Francuska, której hasła wywarły zasadniczy wpływ na orzecznictwo nie tylko sądów francuskich, lecz także innych państw ówczesnej Europy³¹. Niebagatelny wpływ na rozwój pojęcia miały również poglądy prawników niemieckich, ale nie można pominąć tego, że to ustawodawstwo austriackie jako pierwsze wprowadziło do swojego porządku prawnego regulację zakazującą orzekania na niekorzyść oskarżonego wnoszącego rekurs.

Rozwój omawianej instytucji pokazuje jej zależność od postępu zmian w prawie karnym procesowym, skoncentrowanym wokół osoby oskarżonego. Motywacja odwołująca się do tego podmiotu jest głównym czynnikiem powstania i progresu zakazu *reformationis in peius*.

1.3. Zakaz *reformationis in peius* w tymczasowo obowiązujących na ziemiach Rzeczypospolitej ustawodawstwach państw zaborczych

Konsekwencją wykształcenia zakazu *reformationis in peius* na gruncie ustawodawstw państw zachodniej Europy było wprowadzenie tej instytucji do aktów prawnych regulujących postępowanie karne na ziemiach polskich w czasach zaborów.

³⁰ *Strafgesetzbuch für Westgalizien*, Wien 1796.

³¹ K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa 2008, s. 41.

Niemiecka ustawa o postępowaniu karnym z dnia 1 lutego 1877 r. (Dz. U. Rzeszy, s. 253)³² obowiązująca w dzielnicach zachodnich Rzeszy (czypospolitej) przewidywała 3 rodzaje zwyczajnych środków odwoławczych („prawnych”): zażalenie, odwołanie i rewizję.

Zażalenie było środkiem odwoławczym od uchwał sądów I i II instancji, służyło również na zarządzenia wydawane przez przewodniczącego lub też sędziego śledczego, powiatowego czy wezwanego, o ile ustawa nie stanowiła inaczej (§ 346 ustawy niemieckiej). Odwołanie przysługiwało od orzeczeń sądów ławniczych i sądów pokoju (§ 354 ustawy niemieckiej), a rewizja od wyroków sądów okręgowych jako sądów I instancji oraz od wyroków sądów przysięgłych (§ 374 ustawy niemieckiej).

Do wnoszenia środków odwoławczych legitymowany był zarówno oskarżony, jak i prokurator, przy czym ten ostatni władny był do zaskarżenia orzeczenia również na korzyść oskarżonego (§ 338 ustawy niemieckiej). Do wniesienia odwołania uprawniony był także obrońca, który nie mógł jednak tego zrobić wbrew wyraźnej woli „posądzanego” (§ 339 ustawy niemieckiej).

Ustawa dopuszczała przełamanie kierunku wniesionego środka odwoławczego. Zgodnie z treścią jej § 343 każdy środek wniesiony przez prokuraturę mógł spowodować, że wzruszone rozstrzygnięcie zostanie zmienione lub uchylone na korzyść oskarżonego.

Zakaz *reformationis in peius* obowiązywał zarówno w przypadku wniesienia odwołania, jak i rewizji. Jeżeli wyrok sądu ławniczego lub sądu pokoju został zaskarżony przez oskarżonego lub zrobili to na jego korzyść prokuratura albo prawny zastępca czy też małżonek oskarżonej kobiety (§ 340 ustawy niemieckiej), wówczas nie mógł on ulec zmianie na niekorzyść oskarżonego (§ 372 ustawy niemieckiej).

Jeśli wyrok sądu okręgowego lub sądu przysięgłych zaskarżony był tylko przez oskarżonego lub na jego korzyść przez prokuraturę albo przez jedną z osób wymienionych w § 340 ustawy niemieckiej, to nowym wyrokiem nie można było orzec surowszej kary, niż orzeczono w pierwszym wyroku (§ 398 ustawy niemieckiej).

Zakaz obowiązywał również w postępowaniu wznowieniowym. Jeżeli wniosek o wznowienie postępowania został wniesiony przez skazanego lub na jego korzyść przez prokuraturę albo przez jedną z osób

³² Zob. Ustawa o postępowaniu karnym obowiązująca w byłej dzielnicy pruskiej wraz z ustawą wprowadzającą, t. 2, Poznań 1920.

wymienionych w § 340 ustawy niemieckiej, to nowy wyrok nie mógł „naznaczać kary cięższej od orzeczonej w wyroku dawniejszym” (§ 413 ustawy niemieckiej).

Rosyjska ustawa postępowania karnego z dnia 20 listopada 1864 r.³³, obowiązująca na ziemiach centralnych i wschodnich Rzeczypospolitej, dopuszczała możliwość złożenia apelacji przez podsądných, oskarżycieli prywatnych, powodów cywilnych oraz prokuratorów i podprokuratorów od wszystkich wyroków sądów okręgowych orzekających w I instancji (art. 583 ustawy rosyjskiej).

Zwiększenie kary lub „wyrzeczenie” jej względem podsądnego, uniewinnionego wyrokiem I instancji, mogło nastąpić wyłącznie wtedy, gdy apelację w tym przedmiocie złożył prokurator lub oskarżyciel prywatny (art. 891 ustawy rosyjskiej).

Zakaz *reformationis in peius* obowiązywał również w postępowaniu kasacyjnym. Przy ponownym sądzeniu sprawy orzeczone względem podsądnego kara nie mogła być powiększona, jeżeli wyrok skasowany nie był zaskarżony przez prokuratora lub oskarżyciela prywatnego (art. 931 ustawy rosyjskiej). Instytucja zakazu orzekania na niekorzyść oskarżonego miała jednak charakter względny, ponieważ w przypadku, gdy przy ponownym rozpoznaniu sprawy ujawniły się nowe okoliczności „zmieniające istotę oskarżenia”, zakaz nie obowiązywał (art. 931 zdanie drugie ustawy rosyjskiej).

Ustawa nie przewidywała zakazu *reformationis in peius* w przypadku postępowania rewizyjnego, stanowiącego odpowiednik dzisiejszego wznowienia procesu (art. 934 i 935 ustawy rosyjskiej). Jednak już samo zaskarżanie wyroków w sprawach rewizyjnych odbywało się na zasadach ogólnych (art. 940 ustawy rosyjskiej).

Ustawa austriacka o postępowaniu karnem z dnia 23 maja 1873 r.³⁴ obowiązująca na terenach byłej Galicji przewidywała kilka rodzajów rekursów (środków odwoławczych). Wyróżniano rekursy zwyczajne i nadzwyczajne. Do pierwszych zaliczano: odwołanie i zażalenie nieważności. Zażalenie nieważności rozpoznawał Trybunał Najwyższy (Kasacyjny), odwołanie – trybunały II instancji (§ 280 ustawy austriackiej). Zażalenie nieważności to rekurs, który miał na celu wywołać, w drodze

³³ Ustawa Postępowania Karnego tymczasowo obowiązująca w Królestwie Polskim, Warszawa 1917.

³⁴ Zob. Ustawa o postępowaniu karnem z dnia 23-go maja 1873 r. razem z odnoszącymi się do niej ustawami i rozporządzeniami, objaśniona przez prof. dra Józefa Rosenblatta, Kraków 1889.

właściwego procesu, zniesienie orzeczenia sądowego wydanego wbrew przepisom obowiązującego prawa (§ 281 ustawy austriackiej)³⁵.

Ustawa przewidywała również, że osoby, które zostały pokrzywdzone postępowaniem przygotowawczym, mogą wnieść skargę na działania lub zaniechania sędziego śledczego do izby radnej, tj. organu, który nadzorował prowadzenie śledztw i dochodzeń (§ 12 ustawy austriackiej). Na orzeczenie izby przysługiwało zażalenie do trybunału II instancji. W § 114 wskazanej ustawy przewidziano, że trybunał, rozpoznając ten środek odwoławczy, mógł zarządzić w odnośnej sprawie usunięcie uchybień, przeciwko którym albo nie można było wnieść zażalenia, albo też zaniechano korzystania z tego środka. Do powołanego przepisu wprowadzono quasi-zakaz *reformationis in peius*. Trybunał nie mógł bowiem w tej ostatniej drodze zmieniać postanowień i uchwał na niekorzyść oskarżonego (§ 114 ust. 3 ustawy austriackiej).

Zakaz *reformationis in peius* obowiązywał w postępowaniu przed trybunałem II instancji w przypadku wniesienia odwołania. Zgodnie z treścią § 295 ust. 2 wskazanej ustawy wymieniony organ nie mógł – w razie gdyby odwołano się wyłącznie na korzyść oskarżonego – zmienić orzeczenia na jego niekorzyść. Nadmienić należy, że rozstrzygając apelację na niekorzyść oskarżonego, trybunał był władny zmienić karę również na jego korzyść³⁶.

Podobne rozwiązanie ustawowe przyjęto w przypadku postępowania przed trybunałami I instancji, które jako sądy odwoławcze orzekały w sprawach o wykroczenia w drodze apelacji od wyroków sądów powiatowych (§ 13 pkt 2 ustawy austriackiej). Jeżeli odwołano się na korzyść oskarżonego, trybunał I instancji nie mógł na oskarżonego nałożyć surowszej kary od orzeczonej w pierwszym wyroku (§ 477 ust. 2 ustawy austriackiej).

W orzecznictwie przyjmowano, że zakaz *reformationis in peius* rozciągał się również na postępowanie toczące się ponownie przed sądem powiatowym. Oznaczało to, że jeżeli na skutek środka odwoławczego wniesionego na korzyść oskarżonego przeprowadzono przed sądem powiatowym ponowną rozprawę, to sąd ten nie mógł oskarżo-

³⁵ Tak E. Krzymuski, *Wykład procesu karnego ze stanowiska nauki i prawa obowiązującego w b. dzielnicy austriackiej oraz z uwzględnieniem ważniejszych różnic na innych ziemiach polskich*, Kraków 1922, s. 207.

³⁶ Wniosek taki wypływał *a contrario* z § 295 ust. 2 ustawy austriackiej, tak E. Krzymuski, *Wykład...*; ustawa austriacka o postępowaniu karnym z dnia 23 maja 1873 r. (Dz. U. P. nr 111), s. 185.

nemu wymierzyć surowszej kary od tej, jaką przewidziano w wyroku, który został zaskarżony³⁷.

Zakaz obowiązywał także w przypadku rozpoznawania przez Trybunał Kasacyjny zażalenia nieważności. Zgodnie z treścią § 290 ust. 2 wskazanej ustawy, jeżeli zażalenie wniesiono na korzyść oskarżonego, Trybunał nie mógł wymierzyć mu surowszej kary od tej, jaką orzeczono w zaskarżonym wyroku. W takim wypadku obowiązywał również pośredni zakaz *reformationis in peius*. Sąd ponownie rozpoznający sprawę nie mógł bowiem wydać wyroku surowszego dla oskarżonego niż uchylony, jeżeli zażalenie nieważności było wniesione na jego korzyść (§ 293 ust. 2 ustawy austriackiej).

Zakaz orzekania na niekorzyść oskarżonego działał także w przypadku wznowienia postępowania na korzyść oskarżonego. W § 359 ust. 4 ustawy austriackiej przewidziano, że nowy wyrok nie mógł „nałożyć na niego cięższej kary od tej jaką nałożono na niego pierwszym wyrokiem”.

Nadmienić należy, że w ówczesnej literaturze przedmiotu uznawano, że zakaz *reformationis in peius* obowiązywał tylko wówczas, gdy odwołano się jedynie na korzyść oskarżonego. Jeżeli natomiast złożono apelacje w przeciwnych kierunkach, zakaz nie funkcjonował. Przyjmowano, że w takim przypadku środki odwoławcze „wyłączają się wzajemnie”³⁸.

Jak wynika z powyższego zestawienia unormowań obowiązujących na ziemiach polskich w czasie zaborów, instytucja zakazu *reformationis in peius* funkcjonowała we wszystkich procedurach karnych. Niemniej rozwiązania nade wszystko nowoczesne, zbliżone do aktualnych regulacji normatywnych, zapewniała jedynie ustawa postępowania karnego obowiązująca na ziemiach zaboru austriackiego. Powodem takiego stanu rzeczy był zapewne fakt, że to właśnie ustawodawca austriacki jako pierwszy – już w 1788 r. – wprowadził instytucję zakazu *reformationis in peius* do procedury karnej.

³⁷ Orzeczenie z dnia 22 września 1887 r. (w:) *Ustawa o postępowaniu karnem z dnia 23-go maja 1873 r. razem z odnoszącymi się do niej ustawami i rozporządzeniami*, objaśniona przez prof. dr J. Rosenblatta, Kraków 1889, s. 375.

³⁸ E. Krzymuski, *Wykład...*, s. 192.